

УДК 620.9: 327: 628.5

**ҚАЗАҚСТАН ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ
ДИПЛОМАТИЯНЫҢ РӨЛІ**

Дилдабаев Мерей Даулетбаевич

merei.dildabaev555@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар кафедрасының 4 курс студенті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Далелхан А.

Соңғы жылдары көпжақты жаһандық және аймақтық шеңберде энергетикалық қауіпсіздік мәселесі бірінші орынға шықты. Осы тақырыпты талқылау кезінде көбінесе энергетикалық ресурстармен қамтамасыз етудің сенімділігін, олардың істен шығуының, оның ішінде техногендік апаттар мен авариялардың қаупіне байланысты болмауына назар

аударылады. Энергетикалық инфрақұрылым объектілеріндегі лаңкестік әрекеттер қауіпіне байланысты физикалық әсерден қорғау жүйелеріне қойылатын талаптар артуда. Әлемнің бірқатар ірі мұнай өндіруші аймақтарындағы тұрақсыздыққа байланысты энергиямен қамтамасыз ету көздерін, олардың транзиттік бағыттарын әртараптандыруға, сондай-ақ энергетикалық ресурстарды саяси бопсалау құралы ретінде пайдалану мүмкіндігін болдырмауға назар аударылуда. Энергетикалық қауіпсіздік көбіне әлемдік энергетикалық нарықтардағы жағдаймен анықталады, олар барған сайын жаһандық сипатқа ие болып отыр. Сондықтан, баға динамикасын қоса алғанда, осы нарықтардың тұрақтылығы мен болжамдылығына, сондай-ақ шикізат энергиясы мен қаржы нарықтары арасындағы байланыстарға ерекше мән беріледі. Экологиялық факторлар да энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды аспектілеріне айналғанын атап өткен жөн. Осыған байланысты әлемдік энергетикалық ресурс базасының, сондай-ақ мұнайды, мұнай өнімдерін және газды сақтауға арналған қуаттардың маңыздылығы артып келеді [1].

Геосаяси факторлар жаһандық энергетикалық секторға көбірек әсер етуде. Геосаясат – мемлекеттердің немесе олардың блоктарының жағдайының аумақтық-кеңістіктік ерекшеліктерінің аймақтық, континенттік және жаһандық халықаралық процестерге әсер етуінің орны мен нақты тарихи нысандарын сипаттайтын халықаралық қатынастар теориясының іргелі тұжырымдамасы. Тарихи тұрғыдан геосаясаттың саясаттану ретінде қалыптасуы географиялық факторлардың рөлін, оның ішінде аумақтың конфигурациясы мен белгілі бір елдің аймақтағы орнын зерттеумен байланысты. Бұл факторлар бір елдің басқа елдерге қатысты сыртқы саясатын негіздеу үшін пайдаланылады, көбінесе сол немесе көршілес аймақтарда орналасқан. Бұл теңізге шығуға, кеме жүретін өзендерге, теңіз бұғаздарына, пайдалы қазбалар кен орындарына немесе экономикалық қызметтің әртүрлі түрлеріне қолайлы аумақтарға және т.б. байланысты болуы мүмкін. Ғылыми тәжірибеде «энергетикалық геосаясат» термині жиі кездеседі, ол әлі күнге дейін қабылданбаған. нақты анықтама. Біз бұл терминге тек энергетикалық секторға қатысты географиялық факторларды ғана емес, сонымен қатар энергетикалық ресурстарды игеру мен тасымалдауды, соның ішінде құбыр жолдарын дамытуды қамтитын анықтамамыздан шығамыз [2].

Қазақстанның Еуразия континентінде пайда болған геосаяси кеңістіктегі шешуші рөл атқаруға деген талаптары орнықты, келесі объективті факторлармен байланысты:

- дүние жүзіндегі отын-энергетикалық ресурстардың, басқа да пайдалы қазбалардың, сондай-ақ ормандардың, судың және таза ауаның ең бай қоры;
- экожүйені қалпына келтіруге қабілетті бірегей тіршілік ету ортасын (планетада қалған төртеуінің бірі) қалыптастыру;
- мемлекеттің қуатын арттыратын ең кең ауқымды кеңістіктік-аумақтық ресурс;
- Қазақстанның Каспий және Орталық Азия аймағындағы шешуші рөлі;
- қуатты энергетикалық инфрақұрылым, оның одан әрі дамуы әлемдік энергетиканың негізгі орталықтарының бірі ретінде Еуразия континентіндегі геосаяси ұстанымын нығайта алады;
- отын-энергетика секторындағы берік өндірістік және зияткерлік әлеует;
- әлемдік энергетикалық бизнестегі рөлі айтарлықтай өсіп келе жатқан ірі энергетикалық компаниялардың болуы.

Жоғарыда аталған факторлар құзыретті энергетикалық саясат жүргізе отырып, Қазақстан өзінің әлемдегі, ең алдымен Еуразиядағы экономикалық және саяси ұстанымдарын айтарлықтай нығайта алады деп айтуға негіз береді. Бұл өз кезегінде еліміздің жаһандық және өңірлік деңгейде энергетикалық қауіпсіздікті нығайтуға нақты

үлес қосуына мүмкіндік береді. Бұл қысқа мерзімді перспективада көмірсутегі шикізатын игеру мен тасымалдауға байланысты екені анық. Болашақта Қазақстан басқа елдердің тәжірибесін пайдалана отырып, озық энергетикалық технологиялар саласында лайықты орын ала алады.

Қазақстанның сыртқы саясатында энергетикалық фактор маңызды рөл атқарады. Біріншіден, халықаралық терроризмге қарсы күрес контекстінде энергетикалық қауіпсіздік проблемалары қосымша мәнге ие болады. Ірі индустриалды елдер (АҚШ, ЕО мүшелері, Жапония) энергия ресурстарын үздіксіз қамтамасыз етуге ұмтылады. Батыс елдерінің көпшілігінде энергетикалық дипломатия мемлекеттік саясат пен ірі ТҰК белсенді әрекеттерінің үйлесімімен айқындалатыны да анық. Көптеген елдерде мұнай өндіруді ұлттандыруға қарамастан, ТҰК-ның жаһандық экономикадағы позициялары айтарлықтай күшті болып қала береді. Бұған мұнай өнімдерін өндіруге және өткізуге ТҰК-ның бақылауы сияқты тетіктер ықпал етеді; олардың заманауи технологияларды монополиялауы және соның нәтижесінде мұнай-газ саласы үшін озық құрал-жабдықтарды жеткізу; және, сайып келгенде, олардың үкіметтерінің көмегімен өндіруші елдерде ТҰК қызметі үшін қолайлы саяси жағдайларды қалыптастыру [3].

Сонымен бірге ТҰК үкіметтер мен халықаралық қаржы ұйымдарының көмегімен еліміздің ішкі және сыртқы саясатына ықпал етуге тырысуда. Дүниежүзілік мұнай нарығы бөлінген және өнеркәсіптік дамыған энергия импорттаушы елдер тобы үшін де, мұнай экспорттаушы елдер тобы үшін де (ең алдымен ОПЕК) мүдделер аренасы болып табылады. Әлемдік шаруашылық субъектілерінің өзара тәуелділігінің күшеюі жағдайында ұлттық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан қолданыстағы халықаралық энергетикалық қауіпсіздік жүйелерімен (ХЭА, ОПЕК елдері) өзара әрекеттесу жүйесін дамытуы қажет. Мұндай өзара әрекеттесу жүйелерін дамытуда екі жақтың мүдделерінің тепе-теңдігінің сақталуы маңызды. Екіншіден, Қазақстан жетекші державалардың: АҚШ, Қытай, Ресей, ЕО елдерінің геосаяси мүдделерінің орталығында орналасқаны белгілі. Қазақстан саяси қысымның түрлі әдістеріне жүгіну арқылы еліміздің мұнай байлығына қол жеткізуге тырысып жатқан осы әлемдік орталықтардың мүдделерінің қайшылықты нүктесі болып табылады. Осындай шеңберде Қазақстан көпвекторлы энергетикалық саясатты жүргізуге тырысады, бұл әлемдік орталықтар арасындағы қарым-қатынаста келіспеушіліктерге әкеледі [4].

Сонымен қатар, мұнай-газ кешендерінің экспорттық мүмкіндіктері сыртқы экономикалық дипломатияның және Қазақстанның сыртқы саясатының жалпы міндеттерін шешудің ең маңызды тұтқасы екенін ескерген жөн. Тиімді энергетикалық дипломатия шын мәнінде Қазақстанның әлемдік аренадағы позициясын нығайтуға көмектесе алады. Сонымен қатар, «қара алтын» әрқашан байлықтың, тұрақтылық пен бейбітшіліктің белгісі бола бермейді. Мұнай серпілісі пайда болғаннан кейін жас мемлекеттілік пен ұлттың болашағына қарғыс әкелу қаупі бар. «...Мұнайдан түсетін түсімдер әрқашан мемлекет кірісінің тұрақты көзі бола бермейтінін және келешекте басқа да көптеген мәселелерге әкелетінін есте ұстаған жөн. Қазақстан мұнайдан түскен доллар сіз өмір сүруді үйренуі керек» [5].

Тиісті сыртқы саяси бағдарларды жүзеге асыру құралы ретінде өзін танытып үлгерген энергетикалық дипломатия дәстүрлі ұйымдастыру нысандарын да, осы салаға ғана тән механизмдерді де пайдаланады. Оның белгілері халықаралық құқықтық реттеу объектісінің ерекшеліктерін анықтайды. Энергетикалық дипломатия саласындағы жинақталған құжаттар жинағын талдау халықаралық құқықтың жаңа саласын – халықаралық энергетикалық құқықты қалыптастыру мәселесін қояды, оның негізгі элементтерінің бірі халықаралық энергетикалық қауіпсіздік саласындағы құқықтық

құралдар болуы тиіс, оның ішінде оның архитектурасын дамытуға байланысты, сондай-ақ әлемдік энергетикалық саясаттың негізгі «командалық» орталықтары арасындағы өзара іс-қимылды реттеу.

Энергетикалық тұрақтылық деңгейінің төмендеуі, халықаралық қатынастар субъектілерінің саяси мақсаттарға жету үшін әлемдік энергетикалық нарықтарға және энергетикалық процестерге ықпалы және тағы да басқа себептер, дипломатия тетіктерін пайдалана отырып, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңыздылығын растады.

Қазақстанның геосаяси және геостратегиялық орналасуы, энергетикалық шикізаттың қомақты қоры жетекші державалардың қызығушылықтарын туғызып, олардың ұстанымдарының қақтығысуына әкелді. Нәтижесінде, әлемдік энергетикалық нарықта өзін орнықтыру үшін Қазақстан ОПЕК және МЭА сияқты мұнай институттарымен ынтымақтаса отырып, көпвекторлы энергетикалық саясатты жүргізуі қажет. Жаһандану жағдайында елдің ұлттық мүдделерін қорғаумен қатар энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Глобальная энергетика и геополитика. - М., 2015. - 88 с.
- 2 Иватова Л. М. Энергетическая безопасность Республики Казахстан. - Алматы, 2008. - 49 с.
- 3 Шаймерденов Т. Черное золото Казахстана и интересы мировых держав // Kazenergy. - 2020. - № 6. - 52-56 бб.
- 4 Нуртазина, Р. А. Энергетическое взаимодействие Казахстана и стран Центральной Азии в новых реалиях // ҚазҰУ хабаршысы. Халықаралық қатынас сериясы. - 2019. - № 1. - С. 292-299.
- 5 Энергетическая безопасность Республики Казахстан. - Алматы, 2020. - 216 с.